

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 12

1 Հոկտեմբեր 1894

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ.

ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պապը-Սյե ճառատէսի Թիւ 20

1894

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ԼԵՒՈՆ ԺԳ. Հռովմայ Քահանայապետին ճշգրտանան
պատկերը. — Յ. Վ. Մխչեան:
2. Մատենախօսական. — Յ. Աբեղ, Ալան.
3. Հնապատմական. — Ս. Վ. Ն.
4. ՎԱՐՔ Ս. ՄՈՆԻՔԱՅԻ. — ՅՈՎՀ. Վ. Աբեղ:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Հիմնգերոդ Տարի

ԹԻՒ 12

1 Հոկտեմբեր 1894

ԼԵԻՈՆ ԺԳ.

ՀՈՌՎՄԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

ՃՇԴՐՏԱՀԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ

Մարդն՝ Քահանայն՝ Քահանայապետն՝ Քաղաքագետն՝
Հայրենասերն եւ Եկեղեցւոյ Հայրն:

Աւագամեծար ծիրանակիր կարդինալն Կիպպոնո, որ այս
ծանօթութիւնքն համադրած է, բարերջանկութիւն ունեցած ըլ-
լալով շատ պարագայից մէջ տեսակցել 'ի Հռովմ Սրբազան Հօր
հետ՝ անշուշտ ձեռնհաս անձ մի է 'ի մասին հետեւեալ յօդուա-
ծոյն: Առաջին հանդիպումը տեղի ունեցաւ վատիկանեան
տիեզերական ժողովքին առնել՝ 1869 — 1870ին, երբ աշխարհ
ամենայն զայժմեան Քահանայապետը մի միայն կարդինալ Փէշ-
չի արդէն իսկ փառազարդ անուամբ կը ճանչնար: Դարձեալ
1883 — 84 տարիներուն մէջ, երբոր Միացեալ Նահանգաց Ար-
քեպիսկոպոսունք Հռովմ եկած էին՝ Պալթիմորի ամենախումբ ժո-
ղովքէն առաջ, եւ վերջապէս 1887ին՝ մինչ նորին Մեծութիւն
Արքեպիսկոպոսն Կիպպոնո ամբարձաւ 'ի պատիւ կարդինալու-
թեան: Այս ամէն մէկ պարագայից մէջ՝ առանձին ունկնդրու-
թիւն չնորհած էր անոր Սրբազան Հայրն, եւ խորին տպաւո-

րութիւն գործած էր անոր անձին վրայ՝ ամերիկեան կաթուղիկեայց մեծաշահ շահերուն ճանաչողութեամբն եւ իւր մտաց հիանալի կորովովը, ինչպէս նաեւ իւր նախանձովն աշխատելու համար՝ ի պայծառութիւն եւ ի բարգաւաճանս Ամերիկայի եկեղեցւոյն։ Սրբազան Հայրը նոյն եւ մի ազդեցութիւնը ներգործած է Ամերիկայի միւս Սրբեպիսկոպոսաց եւ Եպիսկոպոսաց վրայ ալ, որք պատիւ ունեցած էին ի մօտուստ տեսակցելու նորին Սրբութեան հետ։ Ծիրանափառ կարդինալն Կիպպոնս ամէն անգամուն ընդունելութիւն գտած է Սրբազան Քահանայապետին առանձնական սենեակին մէջ, ուսկից տեսարանը կ'ընդգրկէ ամբողջ Յաւերժական Քաղաքն ու Պինկեան լեռը՝ մին յետմէն բլրոց՝ — Այս համառօտագիծ տեղեկութիւններէն ետքը՝ խօսքը թողունք համբաւաւոր գրչին։

1. ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ.

Լեւոն ԺԳ. կենդանի օրինակն է այն մեծիմաստ առաւելն վանականաց, «չեփէն աղջիկ է՝ Իւր ութսուն եւ հինգամայ հասակին մէջ անխոնջ՝ գործունեաց եւ յարատեւող աշխատասէր մ'է։

Իրեն կենցաղօգուտ ժամանակին մէկ մասն աղօթքի եւ միւսն աշխատութեան նուիրած է. հազիւ հազ քանի մը վայրկեան հանդիստ կ'առնու իւր բժշկապետին ականածելու համար՝ ի պիտիանս ոգւոյն եւ ի կազդուրումն մարմնոյ խրոյ. առանց որոյ իւր եռանդնալից նախանձն ի զարգացումն քրիստոնէական հաւատոց եւ յաճումն ազդեցիկ զօրութեան կրօնից՝ վաղ իսկ իւր զիրգ ու ցաւազար անդամները պիտի պարտասեցնէր։

Եօթնուտասն տարինեքէ ի վեր Սրբազան Հայրը կը կառավարէ համօրէն Քրիստոնէութիւնը. առանընթեք տարիներ յարաջան ճգանց, զարմանաքանչ համբերութեան, արժանաւայելուչ դիմադրութեան, չինիչ յառաջադիմութեան եւ հոգեշահ աշխարհակալութեան։

Լեւոն ԺԳ. երբ Քահանայապետական Գահն ամբարձաւ՝ վշտակիր՝ վերաւորեալ եւ խեղանդամ գտաւ զԵկեղեցին։ Յաւախարհի՝ Քահանայապետութեան ազդեցութիւնն ու փառքը նուազեալ էին. Հոռվմայ բարոյական ճոխութիւնը սաստկապէս սասանած կը թուէր։

Այսու հանդերձ այս իւր Հայրապետութեան եօթնեւտասն ամաց միջոցին՝ վերաստացաւ ինչ որ կորուսեալ էր, եւ Յկեղեցւոյ համար նորանոր փառաց պսակներ ձեռք բերաւ: Ինքն է որ՝ վերամբարձ բարձրացուց կաթուղիկեայ քրիստոնէութեան բարոյական եւ կրօնական զօրութիւնը: Ինքն է որ՝ իրեն զբաւեց ժողովրդոց զարմանքն, իշխանապետաց բարեկամութիւնը կաթուղիկեայ կղերին սէրն, իւր հակառակորդաց սքանչացումը:

Այս ամէն զարմանալի արդասիւքներն խիստ եւ հսնապազաջան աշխատութեան մը արդիւնք են, ազօթից եւ հաւատոց պտուղներ, որոնց հղօրեղապէս օթանդակած են իւր անդրդուելի կամաց հաստատութիւնն՝ իւր մեծախորհուրդ հանճարն եւ իւր անկորանալի յարումն սկզբանց:

2. ԱՆԽՈՆՁ ԱՇԽԱՏԱՍԷՐԸ.

Վաղ քաջ ընդ առաւօտն ոտքի վրայ ելած կանգնած է, իւր աղօթքները կ'ընէ, նամակներ կը գրէ կամ բերանացի կը թելադրէ, մոիկ կ'ընէ Պետական Քարտուղարին (որուն բնակարանն իրենինին վրայ է) եւ կամ իւր առանձնական թղթագրաց հաղորդած տեղեկութիւնքը. այս վերջինը վախուկ եւ կարեւոր յանձնկալութիւնն ունին բանալու աշխարհքիս ամէն կողմերէն եկած յոգնաթիւ համալիրները՝ թէ՛ քաղաքակիրթ ազգերէ ըլլան, թէ՛ ոչ:

Նոյն միջոցին հնարք կը դանէ նորին Սրբութիւնը թեթեւ նախաճաշիկ մ'ընելու, որ կը բաղկանայ պտուղներէ՝ հացէ եւ հնդկանուշի ըմպելիէ, որ է կոլոհատն (chocolat). այս կէտիս նկատմամբ՝ բարեկիշատակ բժշկապետն Չէքքարէլի փոյթ կը տանէր իւր օգոստոսկան պաշտպանաւորին յանձնարարելու իմաստնական կանոնաւորութիւն:

Առ հասարակ Սրբազան Հայրն սպիտակ պճղնաւոր պարեգօտ հագուած կ'ըլլայ՝ երբ ունկեղրութիւն կը շնորհէ Կարդինալաց եւ Արքեպիսկոպոսաց, զորոնք կանչել տուած է: Իւր հիւրերուն հետ խտալերէն՝ զաղիւրէն կամ լատիներէն կը խօսի, եւ այս երեք լեզուաց ալ կատարեալ հմտութիւն ունի:

3. ԻԻՐ ԶՍԵՆԻՆ ՃԱՐՏԱՐԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.

Իւր ձայնը խորունկ՝ յստակ՝ լաւ եղանակաւոր եւ թաւ.

փանցող է. եւ թէպէտ բացառի՞ց կերպով ուժգին չէ՛, սակայն կենդանութեան ու քաջառողջութեան նշաններ ցոյց կուտայ: Նորին Արքութիւն յանկուցի՛չ՝ արտոթալուր եւ Եփեսոսի՛ ձայն մ'ունի. իրաւ է՝ այն բարբառոյն արձագանգը կը զարդի, բայց յիշատակն երկայն ատեն անդրէն բեկանելով կը հնչէ մարդուս սրտին մէջ:

Ծանր ծանր՝ հատիկ հատիկ եւ խոհական խորհրդով ինքը կը խօսի. այնպէս որ՝ նոյն իսկ իւր խօսած լեզուին շատ հմուտ չեղողները զիւրաւ կրնան խօսակցութեան թելին հետեւիլ: Խօսակցելու միջոցին՝ հետզհետէ խանդաղատագին եւ ընտանեկան է, բարձրախորհուրդ եւ արժանաւայելուչ:

Երբոր նուագերգելով պատարագը կը սկսի՝ խիստ հեռունաց իւր ձայնը լսելի կ'ըլլայ:

Ծիրանակիր կարդինալին Կիպլոնսի հետ խօսած ժամանակ՝ երբեմն երբեմն ընդհատելով գլխաւոր խնդրոյն նիւթը, յանկաւոր եւ հետազօտիչ հարցումներ կ'ընէր անոր. այսպէս ցուցնելով՝ թէ որքան հոգածութեամբ կը շահասիրէր խօսակցութեան առարկայն, եւ թէ ինչպիսի մտադրութեամբ խելամուտ հետամուտ էր կրօնական ու ընկերական խնդրոց՝ յուզելոց 'ի նոր Աշխարհի զոր այնչափ կը սիրէ:

4. ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻՆ ԿԵՆԴԱՆԱԳԻՐԸ.

Մտաւորական յատկութիւնք՝ որ այնքան ազնուագոյն եւ զանակաւ զլեւոն Ժ.Գ. նշանաւոր կ'ընեն՝ ճարտարաբանօրէն կը ցոլանան իւր բոլոր անձին վրայ, որ գոզցես նիհար եւ վտիտ տեսքով է, բայց մասնաւորապէս իւր բարեյարմար ձեռաց վերայ, եւ իւր արտայայտիչ՝ տփռոյն ու յայտանշան ղիմաց վրայ: Ակնեքեւ է՝ թէ աստուածային հուրը կը վառի կը բորբոքի այս մարմնոյն մէջ, ըստ երեւութին այնքան վափուկ, Հաղիւ թէ խօսելու կը սկսի՝ իւր ականողեաց յոգնածաճանչ կայծն եւ իւր պատկառելի այտից թեթեւ գունաւորութիւնն յայտ յանդիման կը ցուցնեն Նորին Արքութեան բարեխախտնձ նախանձը:

Աւաղամեծար Կիպլոնս կարդինալին Հռովմայ մէջ հանդիպած բոլոր եկեղեցականաց մէջէն, մին միայն՝ այսինքն բարեյիշատակ ծիրանաւորն Մաննինկ՝ եղած էր, որ իւր ազնուաշուք կերպարանքին եւ իւր անձին վրայ ճշդիւ գտակաւ օրի-

նակած կ'արտայայտէր Սրբազան Պապին դժագրութենէն քանի մը նիշեր:

5. ԸՆԴԴԻՄԱՏԵՍԻՆ ԿԵՐՊԱՐԱՆՕՔ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏՔ.

Մեծ եւ աչքի զարնուող է ընդդիմապատկերն որ կայ ընդ մէջ կլորակ՝ հեզահամբոյր եւ հայրական դիմաց Պիոսի Թ. Ի, եւ նրբատեսակ՝ քնքշական այլ խիստ նշանաւոր կերպարանքին լեւոն ժ. Գ. Ի:

Երբ ինքը սենեակ մը մանէ՝ կարծես թէ սայթաքելով կը սահի քան թէ կը քայլափոխէ տախտակամածին վրայ, եւ աւելի հողիաղգեաց մարմնոյ մը երեւոյթն ունի քան ոսկրապատ ու մսապատ էակի մը:

Ո՛րչափ ալ փոքրահասակ է, այսու հանդերձ Սրբազան Հայրն եղական վեհութիւն մ'ունի՝ երբ Եկեղեցւոյ մեծահանդէս տօնախմբութեանց օրերն իւր պալատան սրահներուն մէջէն չքեղարար դահաւորակի վրայ վերամբարձ կը տանին զինքը, եւ կամ մինչ իւր Աթոռոյն վրայ նստած՝ նորապսակ ծիրանափառ կարդինալոյց բերանաբացման ու բերանափակման արարողութիւնը կը կատարէ:

6. ՀԶՕՐԵՂ ԵՒ ԴԻՄԱՑԿՈՒՆ.

Հետաքրքրական է տեսնելն՝ թէ ո՛րչափ զօրութեամբ Սրբազան Հայրը կը տոկայ երկարատեւ արարողութեանց, որոնց զօռարաւ պիտի դիմանային իրմէ շատ աւելի ուժեղ քահանայք:

Իւր կրկին Յորեկաններու յիշատակի արժանի ամաց մէջ, մինչ աշխարհքիս համօրէն ազգք եւ ազինք իրենց առատատուր տուրքերը կը մատուցանէին յոտս Նորին Սրբութեան, եւ երբ ուխտաւորք՝ դեսպանք եւ իշխանազունք՝ վատիկանեան ապարանից նախասենեակները խուռն բաղմութեամբ կը լեցնէին, սակուերեւեաց դէպք մը չէր՝ որ Սրբազան Հայրն անտեսելով իւր բժշկապետին հրամաններն, ունկնդրութիւն չչնորհէր Յէն մինչեւ 8 ժամ անընդհատաբար:

Եւ միայն՝ երբոր վերջին բաղմաթիւ ուխտաւորաց խումբը

մեկնեցաւ, ու Հռովմ իւր սովորական հանդարտութիւնը վերստին գտաւ՝ միայն այն ատենն եղաւ, որ Լեւոն ԺԳ. յոգնածութեան նշաններ ցուցուց:

7. ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՂՕԹՔ, ԱՂՕԹԵՂ, ԱՇԽԱՏԻՂ.

Ստէպ անգամ մինչ իւր բոլոր սպասաւորք ժամերէ 'ի վեր առանձնացած են եւ կը կարծեն թէ Նորին Սրբութիւնը խաղաղիկ հանդարտիկ կը հանդչի, անխորհուրդ հայեցուածքի մը համար հնարաւոր է յանկարծ վրայ գալով դիտել զՍրբազան Հայրն աղօթքի կեցած կամ կարգալու գրադած, կամ նորանոր ծրագիրներ յղանալով կերպաձեւելով եւ կամ ալ աչքէ անցընելով իւր պերճաբան Շրջաբերականներէն մին կամ միւսն, յորս այնքան հուժկու կերպով 'ի յայտ կուգան իւր խորին հասկացողութիւնն հասարակաց խնդրոյ, իւր քրիստոսաշարժ ջերմ եւ ունեղն իւր քաղաքագիտական իմաստութիւնն եւ իւր նուրբ ճաշակը մատենագրութեան մէջ:

Իրեն սենեկապանը՝ կ'ըսեն՝ քանիցս անգամ յուզմամբ խնդովեալ վրդովեալ մնացեր է, առտուն զՍրբազան Հայրը զըտնելով 'ի ծունր իջեալ եւ աղօթք ընելու պատաղած:

Արեւել, աշխարհէլ այս է իւր նշանաբանը, Սրբազան Պապը մի միայն այն իւր սքանչելի Շրջաբերականները գրած ըլլար, ասիկայ սակայն հերիք պիտի ըլլար իրեն՝ յառաջակարգ մատենագրաց եւ արդի իմաստնախորհ գրչաց դասուն մէջ առանձին տեղ մը գրաւելու համար:

8. ՈՃԷՆ ԶՄԱՐԴ Կ՝ՈՐՈՇԵՆ.

Իւր ոճն՝ որ նշանաւոր կը գործէ Նորին Սրբութեան ամէն գրուածքները՝ մասնաւոր կերպով յզկեալ ողորկեալ, կոկիկ, յըստակ եւ վայելուչ է. իմաստից բացայայտ արտայայտութիւնը՝ վսեմ եւ շնորհազարդ է: Որոնք որ կարդացած են իւր Շրջաբերականները գործաւորաց աշխատութեան վրայ, եւ վերջերս ալ համօրէն իշխանաց եւ ժողովրդոց ուղղած իւր հոյակապ ու եռանդնաշարժ Առաքելական թուղթը, քաջ գիտեն թէ՛ որչափ իւր խոկմունքն անմասն վեհազուսութիւն մ'ունին լայնալիր տեսութեամբ, իւր զոյղնազիւտ սիրովն, մարդկային բնութեան

մեծահոգի եւ ստորնաքարչ վիճակին հանդամանաց սրամիտ թա-
փանցանցութեամբն եւ տեսակ մը նախադէտ գիտութեամբ՝ որ
կ'ընդգրկէ ապագայ դարերը, դարեր որք կրնան ըստ կամայ
բարձրելոյն իրադործել իւր առատամիտ յոյսերն ու իւր ահաի-
լահրաչ ակնկալութիւնները:

Ինչպէս իւրաքանչիւր ոք գիտէ՝ Սրբազան Հայրն հետազոտ-
մամբ կը զննէ եւ կը քննադատէ օրագիրներն, ու տենչանօք վրայ
կուտայ իւր առանձնական Քարտուղարին՝ Գերապայծառ Ան-
ճէլիի՝ որ⁶ կարգայ իրեն կարեւորութիւն մ'ունեցող յօդուածները:
Կը պարապի նաեւ յոսսուն աւելի ծանրակշիռ դրականութեան
մը:

9. ՓԻԼԻՍՈՓԱՅ, ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ.

Սրբազան Հայրն յորդեռանդ սքանչացող մ'է Սրբոյն Թով-
մայի Ս.գովնացւոյ: Սատարութեամբ բարեյիշատակ Պրքբալի
Գերապայծառին, որ նմանօրինակ դարմայում մ'ունէր Դպրո-
ցաց Հրեշտակին վրայ, վերստին 'ի պատուի զրաւ եկեղեցւոյ
այն մեծ Վաղարշտին իմաստասիրական մատեանքը:

Իւր պարապոյ աղատ ժամերուն՝ Լեւոն ԺԳ. արհամարհ
բան չսեպեր Լատիններէն տաղաչափութիւնք եւ կամ իտալերէն
նուադներ յօրինել, իւր քերթուածք՝ որ մեծահատուր գիրք մը
կը կազմին՝ հաւասարապէս ընտիր եւ ազնուակերպ հոժով զըր-
ուած են. առանձինն յիշել կ'ուզենք հոս իւր ինքնակենսագրա-
կան ոտանաւորներն, որք քանի մը տարի յառաջ հրատարակուե-
ցան «Ա. Եղեայն Յովսէփ» տիտղոսով ուղղեալք առ բարեյի-
շատակ կարդինալն Փէչչի, ասոնք լատին լեզուաւ տաղաչափ-
եալ են, բայց կը պատահի երբեմն ալ՝ որ իւր մայրենի լեզուով
կը շարագրէ:

10. ՅԵՏՆԱԾԵՐ ՀԱՍԱԿԻՆ ՄԷՋ.

Սրբազան Հօր իմաստութիւնն ու նախատեսութիւնն այս
վերջին տարիներս այնքան այլուր աւելի չքեղ փալով չյայտ-
նուեցան՝ որքան իւր միշտ աճեցուն արհամարհութեան մէջ քա-
ղաքականութեան անցաւորական փոփոխմանց նկատմամբ, եւ

իւր բազմաջան յարաձիգ հողատարութեան մէջ ընկերական խնդրոց մասին՝ առանձինն բարոյից եւ դաստիարակութեան վերաբերեալ հարցուածոց, զորս քսաներորդ դարը զուցէ կոչուած է լուծելու կամ ընդդիմարանելու:

Ի Միացեալ Նահանգս այս հողատարութիւնը զործնական ձեւ մը առած է՝ շնորհուած հաւանութեամբ եւ քաջակերութեամբ Ուաշինկզընի կաթուղիկեայ Համալսարանին, որ արժանապատիւ ու եղբայրսիրական դիրք մը բռնեց դէմ յանդիման նախանձընդդէմ մրցողաց, եւ միանգամայն անձամբ անձին մասնակից եղաւ Ամերիկայի մէջ ուղղափառ կրօնից հոգեւոր ուղղութիւն մը տալու:

Նորին Սրբութեան անմիջական հովանաւորութեան ներքեւ հաստատուած է յիշեալ Համալսարանն, եւ մեծ կարեւորութիւն մը ստացած է յայժմուս: Իւր հիմնադրութենէն 'ի վեր' Սրբազան Հայրը միշտ իւր մտաց մէջ յանդիմանակաց ունեցած է զայն, եւ կարելի է որ շատ չանցած Քահանայապետական խնամոց նորանոր հաւաստիքներ եւս ընդունի:

Սրբազան Հօր ցուցըցած բարեւէր խնամատարութիւնն 'ի բարգաւաճանս կաթուղիկէ հաւատոց յԱմերիկայ, խնամածութիւն զոր մեր Արքեպիսկոպոսունք հաւաստել ստուղել կրցած են իրենց Հռովմ այցելած միջոցին, այս վերջնոց սիրտն երախտադիտութեամբ եւ գորովալից սիրով լցուցած է պատուական Քահանայապետն:

Հեռու է արդէն իսկ այն օրն, յորում մտայուղութեամբ կը նկատուէր կաթուղիկէ Եկեղեցին Միացեալ Նահանգաց մէջ: Ինքն յայժմուս խնամակալութեան վիճակէն ելնելով Աստուծոյ ողորմութեամբն աճած մեծցած ու զօրացած է:

Սուրբ Աթուոյն տարած յաղթանակներն 'ի մասին հաւատոյ եւ բարոյականի, զիտելու արժանի բաներ եղած են՝ մանաւանդ Լեւոն ԺԳ. ի յԱթոռն Սրբոյն Պետրոսի զահակալելէն 'ի վեր:

Այս ամէնը Սրբազան Հօր անմիջական նախաձեռնութեան պէտք է վերագրել՝ օգնականութեամբ իւր անձնանուէր եւ կորովամիտ Պետական Քարաուղարին աւագամեծար կարգինալ Բամբուլայի:

Իւր ղիւանապէտ՝ նոյն ինքն Պիղմարք ճանչցած է թէ՛ չափուելու չափ հասակ չունէր համբերատար՝ հաստատամիտ եւ նախատես Քահանայապետին հետ:

11. ՔԱՂԱՔԱԳԷՏՆ ՈՒ ԴԻԻԱՆԱԳԷՏԸ.

Սրբազան Հօր խոհեմազարդ քաղաքականութեան արգասիքն եղաւ՝ ի Գաղղիա կուսակցութեանց հաշտութիւնն ու զրօնաբանութեանց բարձունքն, որք անջրպետ մը դրած էին Հռովմայ եւ այն Հասարակապետութեան մէջ. նմանապէս նոյն քաղաքագիտութեան պտուղն է՝ որ Ռուսիոյ հետ բարեկամական յարաբերութիւնք վերստին հաստատուեցան, եւ միանդամայն տեսնուեցաւ թէ՛ Մեծին Բրիտանիոյ բարեխաղով կամքն ամբողջած զօրացած է. այնպէս որ հնար է ճամբայ մը բացուած համարել Սուրբ Աթոռոյն յաղթանակը պսակելու համար, այսինքն է զԼեւոն ԺԳ. ընդհանուր խաղաղութեան զերազոյն Միջնորդն ու գործիչն ընել:

Սրբազան Հօր հողեւորական ճգնաւորութիւնն, իւր անտարբերութիւնը կենցաղական զրկմանց առջեւ, իւր ունակական անձնութեան թիւնն եւ իւր անխոնջ ազդեցիկ զօրութիւնը փոփոխակի ամէնուն զարմանքն ու ապշութիւնը կը զրգռեն:

Գուցէ կարծուի թէ՛ Եկեղեցւոյ մեծամեծ գործոց կառավարութիւնն եւ վերաքննութիւնը ժամանակ չեն թողուր Նորին Սրբութեան նուազ կարեւոր խնդիրներով զբաղելու: Այս խալ է այս կարծիք ինչու որ բիւր անդամներ՝ նոյն իսկ իւր ծանրակշիռ աշխատութեանց միջոցն՝ հնարք գտած է ինքը սրբազանալ փոքրիկ զեղծմունքները բարեկարգելու, եւ կամ հետագոտութիւններ սուռն տալու սակաւ կարեւորութիւն ունեցող նիւթոց վրայ:

12. ԻՒՐ ՍԷՐՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻՑ ՈՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՄԱՐ.

Սրբազան Պապն երաժշտութիւնը կը սիրէ, ժամանակ կերպով ալ Բալետի ինչպիսիք Սակայն ինքը կը համարի՝ թէ պէտք է սահմաններ դնել Եկեղեցւոյ ծիսարանին երաժշտութեան: Զգայաւոր երաժշտութեան կը խորշի:

Իւր ըստանձնած բաղմաղիմի հոգատարութիւնքը խիստ քիչ պարագ ժամանակ կը թողուն իրեն ուրիշ արուեստներ մշակելու համար: Այսու հանդերձ ճարտարապետութեան խորին հմտութիւն ունի, ժամանակակից առաջին զբաղէտներուն հետ

համաձայն կ'ընթանայ, եւ սատիկ կերպով կը շահասիրէ այժմ-
եան զիտնոց յառաջադանցութիւնը:

Թէպէտեւ 84 տարիներ բոլորած է՝ Սրբազան Հայրը կա-
տարեալ առողջութիւն կը վայելէ. ինքն իւր մտաւորական ամ-
բողջ զօրութիւնը պահած է, ինչպէս նաեւ իւր ոգւոյն պայ-
ծառութիւնը: Իւր զործունէութիւնն ու նախանձայոյզ կռանդը
տակաւին յարրունս անդ երիտասարդութեան են:

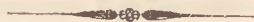
13. ՄԵՇ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏ ՄԸ.

Լեւոն ԺԳ. մեծագործ Քահանայապետաց պատմութեան
մէջ յատուկ տեղ մը պիտի գրաւէ: Մեծ քաղաքադէս մը, սըր-
բակրօն բարոյախօս մը, զարմանաքանչ մատենադիր մը, սրա-
միտ դիտող մը եւ խորաքնին խորհող մ'է: Բայց զխաւորաբար
պիտի յիշուի իւր յիշատակն իբր օրինակ հաւատացեալ քրիս-
տոնէի՝ պաշտպան հաւատոյ եւ Հայր եկեղեցւոյ.

Զարդարանքի կարօտ չէ, ինքն իւր սեպհական լուսովը կը
փայլի:

Թարգմանեաց 'ի Գաղիերեցի

Յ. Վ. Մխչեան

Մատենախօսական

Մարդկային ընկերութիւնն վիճակապրական
գիտութեան հանդէպ

Պիանական աշխարհի անծանօթ դէմք մը չէ Ձեզարէ Լոմ-
պրոզո Իտալացին։ Այս դիւանական, որուն տննդոտ գործունէու-
թիւնն արդարեւ գնահատելի է, յիմարութեան վրայ բազմաթիւ
հեղինակութիւններ հրատարակած է. դեռ վերջերս ի հրապո-
րակ հանեց «L'homme criminel» եւ մանաւանդ «Pensiero e
meteore» անուն երկասիրութիւններն, որոնք մեծ ազմուկ յա-
րուցին։ Այս սիւնակներուս մէջ պիտի քննադատութեան բովն
անցնենք իր վերջին հրատարակութիւնը։

Լոմպրոզո իտալացին պիտի գլուխ նիւթապաշտ մըն է. թէ
ինչ ներքին զօրեղ պատճառներով այսպիսի դաւանանք մ'ընդ-
դրկած է, չենք գիտեր. նիւթապաշտութեան ամենէն ջերմ սպա-
տարաններէն մին է, յամառ եւ անդրդուելի իւր համոզումներուն
կամ պաշտօններուն մէջ։ Այսպէս՝ փոխանակ անհատական ա-
զատութեան՝ մեքենական անծանօթ գործունէութեան անծանօ-
թագոյն ոյմն կ'ընդունի, որն որ՝ ըստ իւր ըմբռնման՝ բաւական
է մեր գործունէութեան չարժանիքը մեկնելու։ Այս գրութիւնը
համոզակեր փաստերով հաստատելու համար, ի մի վայր կը
հաւաքէ եւ կը դասակարգէ մարդկային ընկերութեան գործու-
նէութեան զանազան եղանակները եւ որոնց ներքին յարաբե-
րականները կը վնասէ միջնորդաբանական սպառնաբանու-
թեանց մէջ։ Այս ոգւով կամ սկզբամբ կատարուած վիճակա-
գրութիւն մը բաւականապէս նպատակայարմար է իրեն, ուստի
եւ կը փորձուի վիճակապրական գիտութեան օգնութեամբը մեկ-
նել կամ հետեւցնել մարդուն զաղտփարականները, գործելու
միտումն ու ազատական գործունէութիւնը։

Եւ համոզումս, կը զրէ իր հրատարակութիւններուն մի-
«ոյն յառաջաբանին մէջ, միշտ հաստատուն մնացած է. վասն զի
«կը հաւատամ եւ գիտեմ թէ այն ճշմարիտ կէտը կամ նկարա-
«գիրն որ մեր յառաջիկայ դարը հինէն կ'անջրպետէ, կը կայա-

«նայ վիճակադրական թուերուն անորոշ կարծիքներու, նախա-
պաշարումներու, անամէջ վարդապետական զրութեան վրայ
«տարած յաղթութիւններուն վրայ»

Մեզի համար յարգելի Գիտնականին զրութիւնն ու կար-
ծիքն առանց թողութեան դատապարտեալ է։ Ուրեմն մինչեւ
մէկ աստիճան աւելորդ իսկ է երկայնաձիգ բանիւ ծանրանալ
այս կէտիս վրայ, որովհետեւ մեր թուելիք պատճառաբանական
տեսութիւններն անձուկ եղանակաւ աստուածաբանական եւ
փիլիսոփայական վարդապետութիւններուն հետ կապեալ ըլլա-
լուն, զժուարին է հոս, եւ այն այս սիւնակներուս մէջ՝ յառաջ
բերելը։ Միայն երկու բան կրնայ զմեզ զբաղեցնել. ուստի եւ
նախ քննենք թէ կարելի՞ է Լոմպրոզոյն վիճակադրական թի-
ւերուն հաւատք ընծայել, եւ երկրորդ թէ՝ ներեալ է հետեւու-
թիւններ եղրակացընել։

Ընթերցողներն հարկ է որ գիտնան թէ արդէն Խալիլոյ
մէջ իսկ, ուր նիւթապաշտ Դպրոցին պաշտպաններն բազմաթիւ
եւ ականաւոր գիտնական անձնաւորութիւններ են, Լոմպրոզո
Ակադեմիականին տեսութիւնները դատապարտած են։ Ուրեմն
անվիճելի եւ անաղարտ համբաւ մը չի վայելեր, այլ ընդհակա-
ռակը։ Արդարեւ Լոմպրոզո պինդ եւ յամու է իր դադափար-
ներուն մէջ, յատկութիւն մ'որ մեծապէս պախարակելի է այ-
լոց նախապաշարումները լուսաւորելու կոչուած մարդու մը վը-
րայ. իւր վիճաբանելու եղանակը քաղաքավարական չէ, վասն
զի անձնականութիւնը պէտք է որ մերժուի գիտական թեր ու
ղէմ կարծիքներու արտայայտութեանց մէջ։ Հապճեպ է իր գիւ-
տերուն մէջ. հաւաքած ընդարձակ տեղեկութիւնները առանց
ընտրութեան կը գործածէ. լայն երեւակացութեան մը տէր, չա-
փաղանցն ու անստոյգն իրականութիւն կը համարի։ Բնանի
համար կ'ըսուի թէ «Ս. Գրոց բնաբանց կը բռնաբանե.» նոյնը
կրնանք ըսել խալացի Գիտնականին համար. վիճակադրական
թիւերը կը չափազանցէ եւ բռնի եղանակաւ կ'ուզէ անոնցմով
իւր ընտրած բնաբանը կամ նիւթապաշտ տեսութիւնները հաս-
տատել։ Այս պակասութիւններս այն աստիճանի չափազանցուած
են եւ զգիտնականը փոխած եւ խեղաթիւրած, որ պահ մը կը
փորձուինք ընդունելու թէ Լոմպրոզո իր հիւսնադրերուն չափ խե-
ղացնորած է։ Wahlrecht Marco գիտնականը դեռ վերջերս ի
Լիվոռնոյ կը հրատարակէր զիրք մը որուն վերնագիրն է «L'reuves

incontestables de la folie d'un pseudo aliéniste» որ լիուրի եղանակաւ մեր ըսածը կը հաստատէ:

Վիճակագրութիւնն, առանձինն առեալ, դժուարին դիտութիւն մըն է. վիճակագրութեան մեղի հայթայթած թիւերը շատ անգամ սխալ են կամ չափազանցեալ: Առ այս երկու օրինակ միայն թուենք:

Յամի 1877, յիտալիա հրատարակուեցաւ պաշտօնական վիճակագրութիւն մը, յորում մանր նշանակուած է աշխարհիկ կրթութեան պարտաւորիչ ըլլալէն ի վեր յառաջ եկած արդիւնքները: Ո՞ք երբէք կրնար տարակուսիլ պաշտօնական եղանակաւ հաւաքուած թիւերուն վրայ. եւ միթէ՞ կարելի էր ուրանալ այս թիւերէն հետեւեցուած եղրակացութիւնները: Giulio Nazzari պիտանականն, ինչպէս նաեւ այլք, ի սկզբան անդ ընդունած էին այս պաշտօնական ցանկը. սակայն յընթացս ժամանակաց մանր քննելով զայն սկսան երկբայիլ պաշտօնապէս նշանակուած տեսնելով ցանկին վրայ այնպիսի դաւառակի մը ըրած մտաւոր բարդաւաճումը, զոր ի մօտոյ կը ճանչնային, եւ գլխէին հոն տիրող տգիտութիւնը: Զչմարտութիւնը գտնալու հետամտեցան. ուզեցին ճշդել թիւերը, քննել եղած հարցմունքներն ու գրուած պատասխանադիրը. շատ շուտ վերահասու եղան թէ այն պաշտօնեայք, որոնց յանձնուած էր ի գլուխ հանել այս գործը, բոլորովին օտար մեկնած էին Նախարարութեան Շրջաբերականը: Տրուած պատասխանները ոչ միայն եղած հարցումներուն չէին համապատասխաներ, այլ նաեւ շատերը հաստատականը ժխտականին տեղ առած էին, եւ այսպէս՝ փոխադարձաբար: Ի մասնաւորի Nazzari շարունակելով իր ձեռնարկած աշխատութիւնը, գտաւ թէ նշանակուած երեսուն դաւառներուն ալ ըրած յառաջադիմութիւնն ու արդիւնքը բոլորովին խեղաթիւրեալ էր կամ երեւակայական: Այս նիւթիս նկատմամբ երկար պատճառաբանեալ գրութիւն մը հրատարակեց, որ Նախարարութեան Պաշտօնատան զրասենեակներուն մէկ անկիւնը նետուեցաւ, մինչդեռ պաշտօնական սուտ կամ երեւակայեալ վիճակագրութիւններն ամէնուն ձեռքն են ցայսօր:

Ուրիշ օրինակ մըն ալ. քանի մը տարի յառաջ իտալական տէրութիւնն մարդահամարի գործողութիւնը կատարեց. իւրաքանչիւր զիւղապետ պարտական էր վիճակագրութեան կեդրոնական զրասենեակին հարկաւոր եղած տեղեկութիւնները տալու, արդ, 1883 տարւոյն Ապրիլի 1էն սկսեալ մինչեւ 1884 Յու-

նիս 30, կեղորոնական վիճակագրութեան Գրասենեակը 12,173 չրջարեալական նամակներ յաղարկած էր սպրդած սխալները մատնանիչ ընկրու եւ նորանոր ճիշտ տեղեկութիւններ խնդրուլու կամ հաւաքելու համար: 5951 վիճակագրական հաշուեցուցականներու վրայ, զորոնք տէրութեան Հիւանդանոցներու ընդհանուր կեղորոնի վարչութիւնը խրկած էր ճիշդ տեղեկութիւններ հաւաքելու համար՝ արրող համաճարակ հիւանդութիւններուն վրայ, 3795 դրութիւններ կամ տեղեկարբեր նամակներ յետո առաքուեցան սխալներով լիք ըլլալուն:

Բարեպաշտական ընկերութիւններն ալ Նախարարական չրջարեալականն պատասխանելով, 23,188 հաշուեցուցականներ յաղարկեցին: արդ ասոնց 7911 ճիշդ էին: Սակայն այս ամէն կարգի հարցուպատասխանի տեղեկութիւններս յաջորդաբար երեք զանազան Պաշտօնարաններէն պէտք էին անցնիլ կենդրոնական վիճակագրական Գրասենեակը չհասած: Այս երկու օրինակներս արդարեւ մատնանիչ կ'ընեն թէ քանի՞նք ծանր եւ զըծուարին է վիճակագրական զխտութիւնը, երկայն, համըրատար եւ Բինեղիկտեան Հօր արժանի աշխատութիւն մըն է վիճակագրական տեղեկութիւններ հաւաքելու: Նիւթական աշխատութիւնը, Հօրի է ուրեմն ի բայ քերիլ տեղեկութիւններու մէջ սպրդած թիւերը, նմանապէս նկատողութեան առնուելու է այս տեղեկութիւնները տուողներուն զխտութեան աստիճանը, ինչպէս նաեւ այն պատճառները, եթէ կան, որոնք գուցէ զիրենք կրնան սխալեցընել: Կատարուելիք վիճակագրութիւններուն նըպատակն ալ մեծ դեր կը ստանձնէ: Շատ անգամ կ'ըսուի թէ ամէն բան կարելի է թիւերով ապացուցանել: Բայց ոչ միշտ: Վիճակագրութիւնը կրնայ ճշմարտութիւնը դանիլ եթէ անկողմնակալ է: միակողմանի դրութիւնը կ'եղծանէ զինքն:

Եթէ ընդհանուրէն մասնականի զանք նմանապէս կը տեսնենք թէ որչափ իրաւունք ունինք Լոմպրոզո զիտնականին ըրած վիճակագրութեանէն զգուշանալու:

Նախ ինքն թիւերուն խիստ մեծ եւ չափազանց կարեւորութիւն կ'ընծայէ: Նիւթապաշտ եւ ազատախոհ, որ եւ է նախնական ուսումնասիրութեանէ յառաջ, կ'ուզէ իրեն սիրելի եզող վերացական բնաբանը հաստատել, ուստի եւ իրեն վիճակագրական քննութիւններն այս ուղղութեամբ կատարուած են, որով եւ կողմնակալ են: Բայ աստի իր թիւերն ալ անճիշտ են, այնպէս որ փոքր եւ հարեւանցի բաղդատութիւն մ'իսկ եւ իսկ մատ-

նանիշ կ'ընէ տիրող հակասութիւնը: Իր ընտրած դասակարգն ու աշխատելու եղանակը քմածին է. այս իւր գլխաւոր պակասութիւնն է, որով եւ իր ղեկավարութիւններուն հիմը հարկաւոր եղած աներեւոյթ հատատութիւնն անգամ չունի:

Այս մեր նշանակածներն ընդհանուր պակասութիւններն են, մատենին ներքին արժանիքը ցուցնելու համար, մէկ երկու մանրամասնութիւններ բաւական են:

Լոմպրոզոս հիւանդանոցներուն մէջ ընդունուող 24.348 յիւմարներու թիւէն կ'եզրակացընէ թէ տաք ամիսները — Մայիս եւ Յունիս — ամենէն աւելի կը ներգործեն մտաւորական խանդարման վրայ:

Ստոյգ է թէ այս թիւը յինքեան խօսուն եւ մեծ է. հետեւութիւնն ալ անշուշտ աւելի անկներեւ կ'ըլլար իթէ այս ամէն մէկ թիւին առջեւ նշանակուած ըլլար թէ աւելի ո՞ր ամիսներուն մէջ յիմարութիւնը կը պատահի: Այդ յիմարներն ընդունելու համար ընդունուած անկեղանոցները բովանդակ իտալական թերակղզիին զանազան կողմերը կառուցուած ըլլալուն՝ բնականապէս միշտ մի եւ նոյն կլիման չունին: Դիցուք թէ այս սկզբամբ վիճակադիր մ'ի ձեռին ունենայինք, նորէն պիտի չօգտուէինք այսպիսի դրուոր աշխատութենէ մը: Պահանջուածը յիմարներուն ո՞ր ամսուան մէջ հիւանդանոց մտնելը գլխաւ չէ, այլ յիմարութեան ինչպէս դալը: Արդ, ի բաց առեալ՝ յանկարծական խեղացնորութիւնն, որ պատահարի կամ անակնկալ դժբաղդութեան մը հետեւութիւնն է, այս հիւանդութիւնը տալիս առ տակաւ յերեւան կուգայ: Շատ անգամներ յիմարն Անկեղանոց կը գնեն երբ գայն այլ եւս տուն պահելն անկարելի է: Այս կէտս միայն յինքեան կ'ոչնչացընէ իտալացի Գիտնականին վիճակագրութիւնն ու եզրակացութիւնները:

Դարձեալ յաջողած չէ վիճակագրորէն ցուցնելու օդին ներգործութիւնը մոլեգին խեղացնորութեան եւ յանկարծակի թալկացման վրայ: Եթէ յընդհանուրն ընդունէր թէ ջրայինք մըր՝ նոյրտի դանազան փոփոխութիւններէն, ելեկարականութենէ, ծանրաչափի բարձրացումէն կը զգածուին, ճամարտութիւն էր: Առողջներն անգամ ենթակայ են այս ազդեցութիւններուն, ուրեմն շատ աւելի յիմարները, ջրային դրութիւններն ակար եղողները գիւրաւ կրնան աղէկ կամ դէշ տպաւորութիւններ ունենալ կլիմայաբանական երեւոյթներէն: Սակայն այս դրութենէ օգտուիլ ջանալ եւ քմածին դրութիւններ ստեղծել, կարելի չէ, եւ

ոչ ալ ներեալ Սյս ամէն օղարանական երեւոյթներս չենք կըր-
նար իրարմէ բաժնել եւ մէն մի երեւոյթին յառաջ բերած արդ-
իւնքը կամ ըրած ներգործութիւնը որոշել եւ սահմանել, որով-
հետեւ գրեթէ երբեք առանձինն չեն. իրարու հետ չղթայակերպ
կապուած են։ Օր մը տաք կ'ըլլայ, բայց ծանրաչափը կը մնայ
ճնշեալ, ուրիշ օր մըն ալ ոչ տաք է եւ ոչ ալ խոնաւ, հարկ է
նկատողութեան առնել օդին խոնաւաչափական, ելեքտրական
ու ոգոնական վիճակն ալ։ Կարելի է ուրեմն այսպիսի աշխա-
տութիւն մը։ Եթէ գիտել տալու ըլլանք թէ Լոմպրոզո միայն
1846 եւ 1847 ամառներուն վրայ կը հիմնէ իր տեսիլները եւ
այն՝ երկու անկելանոցներ եւեթ ի քնին կ'առնու, պիտի գիւ-
րաւ ի միտ առնունք թէ քանի՞օն խախուտ եւ սկար են իր
վճիռները։ Դարձեալ ինչ որ լուսնոյ աղդեցութեան վրայ կը գրէ
գիտնականօրէն խօսելով, առանց նշանակութեան է, վասն զի
այն հիմն որուն վրայ հիմնեալ իր հաշիւները կ'ընէ, չի համա-
պատասխաներ իրականութեան։

Լոմպրոզո գիտնականին երկատիրութեանը մէջ ամենէն ա-
ւելի մտադրութիւն եւ ջանք եղած է կարելի եղածին չափ
չատ ցուցումներ հաւաքել, սակայն իւր փաստերն իրարու տը-
րամաչափապէս հակառակ են։

Ս. Թովմայի համար հեզնական տաածի կարգ է անցած լա-
տիներէն սա կտրուկ վճիռը, «Magister dixit». այս առակը
կրնայ յարմարիլ Խաչացի Լոմպրոզո գիտնականին։ Զարմա-
նալի յանգգնութեամբ այլ եւ այլ ազդերու զանազան բնաւո-
րութիւններն ու նկարագիրը կը մեկնէ անոնց բնական երկիր-
ներու բարձրութենէն կամ կլիմայէն։ Հոս երեւակայութեան
թեւերն առած անյարիւր ու անիմաստ կ'արձակի, որոնց մէջ ի
զուր կը փնտռենք գիտութեան եւ լուրջ դատողութեան հիւլէն։

— Գործուած ոճիրներն՝ ամարուան տաքութիւններուն հե-
տեւութիւն կը համարի. սակայն այսու ազատ կամքն ու ան-
հատական եւր կ'ոչնչացընէ, արեւու աղդեցութիւնն ուրեմն մեր
կամքի ազատութիւնը կը բառնայ։

Սյս զրութիւնն, որ բաղմաթիւ գիտնականներու փորձա-
քարն եղած է, կը սլահանջէ մեզմէ աւելի ծանր քննութիւն
մը։ Նախ պէտք է որ զանազաններ ոճիր մը պատրաստելու
տրամադրութիւնն ոճիր մը յղանալու զաղափարէն։ Սյսպէս օ-
րինակի համար գող մը կրնայ ամարուան մէջ մարդու մը հունձ-
քերու շտեմարանին հուր ձղել, այս ղէպքիս մէջ կատարեալ է

անօրէնութիւնն, եւ յաջողութիւնը՝ տաքութեան շնորհիւ ապահով Ոճրին զազաւարը սակայն կրնայ նաեւ ձմերուան մէջն ալ յղացուիլ: Մարդասպանութիւններն ամառուան մէջ աւելի յաճախ տեղի կունենան, պատճառը խիստ պարզ ու զիւրին է:

Ոգելից ըմպելիքներուն ազդեցութիւնը անուրանալի է, ինչպէս նաեւ անուրանալի է թէ ամառը ձմերուէնէ աւելի ոգելից ըմպելի կը գործածուի: Այս խնդրիս մէջն ալ արեւու ազդեցութիւնն ընդունիլ անտեղի է եւ կամ շատ շատ իր մասնակցութիւնը բոլորովին երկրորդական կամ յանուղղակի է:

Մթնոլորտաբանութիւնէ չենք կրնար դատել հանճարները: Միթէ կրնանք՝ մինչեւ որ գործնական եղանակաւ չի տեսնենք՝ որոշել արուեստաւոր, բանաստեղծ, գծագրիչ կամ երաժիշտ հանճարները, ինչէն պիտի կռահենք թէ այս ինչ կամ այն ինչ արդան օրին մէկը եկեղեցական՝ ղինուորական պիտի ըլլայ: Ինչպէս որ ակնբերեւ կերելի զիւրին է այսպիսի խնդրու մ'առարկել, զոր լուծելը անկարելի է:

Իբր նմոյշ հոս կը դնենք Լոմպրոզոյին մէկ ցուցակն, որմէ կրնանք ի հարկին որոշել թէ՛ մեր եւ թէ՛ այլոց կոշուած:

— Մայիս, Սեպտեմբեր եւ Ապրիլ ամիսներուն մէջ նոր զիւտեր կը գտնուին եւ այս ամիսներուս մէջ ծնանող տղաք արուեստաւոր կ'ըլլան. — Ապրիլ եւ Յուլիո ամիսներն առտեղաբաշխական զիւտերու յատուկ են, երանի՜ անոնց որ այս ժամանակամիջոցին կեանք կը զգենուն. — Մայիս, Ապրիլ եւ Սեպտեմբեր ընական զիտութեանց նպաստաւոր, Դարձեալ ամառուան ամենէն աւելի տաք եղող ամիսներն ու օրերը նոր զիւտեր գտնելու համար զիւրութիւններ կ'ընծայեն:

— Կը վերջացնենք այլ եւս մեր քննադատականը, որովհետեւ տեսանք եւ համոզուեցանք թէ արտաքուստ փառաւոր զիրք մը միշտ ներքին բովանդակութեամբ ալ մեծայարգ չ'ըլլար: Մեր համառօտ տեսութիւնը արդարեւ ճշդիւ ներկայացոյց Գրքին ներքինը եւ միանգամայն սա կէտս՝ թէ «ամենայն ինչ թիւերով հաստատել կարելի չէ»: այս լաւագոյն քննադատութիւնն է, զոր կրնանք ընել «Pensiero e Meteore» անուն երկասիրութեան նկատմամբ:

Յ. Ա. Է. Ա.

ՀՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵԳԻՊՏԱՑԻՈՑ ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ՔԱՋԱՀԱԻՐ

Հին Եգիպտացիք երբեմն պաշտօն կը մատուցանէին Քաջահաւին. ստուգիւ եղական է այս թռչնոյս տրուած աստուածային պաշտօնին պատմութիւնը:

Քաջահաւը կենդանաբանական ուսման մէջ իբր պարզ երէ նշանակուած է. բաւական տարօրինակ սովորոյթներ ունի եւ զարդիւ տակաւ սկսած է ցանցառազիւտ ըլլալ: Դարեր յառաջ Եգիպտոսի սովորական զարդերէն մին էր. այսօր շատ հեռուներն պէտք է երթալ գտնելու համար այս թռչունը: Փարաւոնեան յիշատակարանաց եւ բուրգերու վրայ խիստ մանր եղանակաւ ասոր պատկերը փորագրուած է:

Քաջահաւը սիրուն թռչուն մըն է. նորա երկայն ու աղեղնաձեւ կտուցին արմատը չորեքանկիւն է, իսկ ծայրը՝ ըթանկիւն, ոնդունքը փոքր, գլուխը ու վզին վերնակողմը սովորաբար մերկ կ'ըլլայ: Քաջահաւին մազիկներու թիւն չորս է, որոնց առջի կողման երեքը թաղանթապատ են:

Սպիտակ Քաջահաւը, որուն թեւերուն ծայրն եւ եթ սեւադոյն է՝ կանանչ ու մանուշակ երկն երկն ցոլքերով, մեծ յարգանաց առարկայ էր. խիստ սակաւադիւտ է սեւ քաջահաւը, որ միայն Սաքքարայի, Մեմփիսի եւ Թեբէի գետնադամբարաններուն մէջ զմստուած կը գտնուի: Սպիտակ եւ երբեմն ալ սեւ Քաջահաւը դեռ կը գտնուի Եւրոպիոյ, Հնդկաստանի եւ Միացեալ Նահանգաց զանազան կողմերը:

Քաջահաւը քաղցրաբարոյ եւ համակրութիւն ներշնչող թռչուն մըն է. միշտ սակաւաթիւ խմբեր ձեւացուցած եւ թափառական կ'ապրի. արուն ու էգը միասին իրենց բոյնը կը շինեն եւ ձաղերնուն համար շատ գորովալից են: Սիրոյ եւ Հաւատարմութեան օրինակ են եւ ապաքէն իրենց օրինակէն աւելի կատարեալ ու նշանակական օրինակ մը գտնելը դժուարին է:

Քաջահաւը դադթական թռչուն մըն է եւ թռչել՝ զօրաւոր: Եգիպտոսի արդի չորութիւնը գուցէ պատճառ եւ չարժաոյթ կ'ըլլայ իր դադթելուն: Նեղոս գետին հին բերրի եղանակաւ ու կանոնաւորապէս զեղումն անշուշտ կը նպաստէր այս թռչուններուն ամբողջ տարին հոն մնալուն: Բաց այս պարագայէն քա-

ջահաւը հանդստութիւն կը վայելէր Եղիպտոսի մէջ, քանի որ աստուածոց մէկ ձեռակերտն նկատուած էր:

Դիտենք թէ Եղիպտոսցիք զանազան դասակարգի զմուսելու եղանակներ ունէին, հասարակ ուսմին ու թագազատն կը զմուսուէին, բայց որպիսի տարբերութեամբ: Դիւրին է կռահելը թէ քանի՞ն մեծ եւ խղճմտալից պիտի ըլլար աստուած մը զմուսելը:

Զմուսման համար յատուկ պատանքներ կան, որովհետեւ երկու տարբեր տարբեր պատանքներու մէջ կը պատաստէին մեռեալները: Քաջահաւին համար առանձինն պատրաստուած երկու պատանքներ կային որոնց արտաքինը ցանցակերպ հիւսիսայ կտաւէ եւ ոսկեհոռ ժապաւէններէն կը բաղկանար: Ներքինը զուտ ոսկեհամուկ ու մետաքսէ, վառն զի այս վերջինս էր որ պիտի չօչափէր նուիրական թռչնոյն երիցս սրբազան մարմինը: Այսպէս քաջահաւը պատաստելէ վերջ կպրանիւթ մամուսոր բաղադրութեամբ կ'օծանէին եւ կանխաւ զոյգն ինչ եփելէ վերջ հողէ յատուկ ամանի մէջ կը դնէին, որուն կափարիչն ալ լաւ կը խցէին շաղախով կամ դաճով: — Բարիղի կենդանաբանական թանգարանին թռչնոց Սրահին մէջ կը գտնուի այսպիսի հողէ Սափորին մէկ նմուշը:

Եղիպտոսցիք զքաջահաւը զմուսած ժամանակնին նաեւ մեծ զոռչութիւն կ'ընէին որ թռչնոյն մարմնական յօրինուածութիւնը անփոփոխ եւ կարելի եղածին չափ բնական վիճակի մը մէջ պահուի. ուստի եւ վիզը թեւերուն մէջ կ'առնէին եւ սրբունքներն այնպիսի եղանակաւ մը կը ծռէին որ ծռակերը լանջաց տախտակին կպին:

Քաջահաւը միայն Մեհեաններու մէջ կ'ապրէր եւ այնպիսի չափազանցեալ պաշտօնի առարկայ եղած էր որ նոյն իսկ պատահամբ զայն սպաննողին մահու պատիժ տնօրինեալ էր: Իսիս Ոսիրիս, Քաջահաւ, ահաւասիկ թէ որոնք էին նոյն ժամանակի Նուիրականները:

Քաջահաւը Եղիպտոսի խորհրդական նշանակն է եւ քրմական արարողութեանց սուգի ազգի արտայայտութեանց ժամանակ թափորով կը պտըտցուէր:

Նո՛րբ եւ Բնչոյէս սկսաւ այս պաշտօնը՝ Հերողոտոս պատմադիրը այսպէս կը պատասխանէ հարցմանս.

«Արաբիոյ Buto (ներկայապէս անյայտ է) քաղքին չրջա-
«կայքը կը գտնուի վայր մ'որ ալց ելայ թռչող օձերու նկատ»

«մամբ գիտական ծանօթութիւններ հաւաքելու համար Երբ
«խուզարկութեանցս վայրը հասայ՝ տեսայ այդ օձերու քարաց-
«եալ ոսկորները՝ Արդ այդ տեղը գրեթէ անձուկ նեղուց մըն է
«որ բարձրաբերձ լեռանց մէջէն կ'երթայ կը հասնի մինչեւ Ե-
«գիպտոսի սահմանները, նա՛ աւելի հեռուն իսկ Կ'ըսուի թէ
«գարնան սկիզբները օձերը այդ նեղուցէն Արաբիայէն դէպ յե-
«գիպտոս կարչաւեն. այդ ճանապարհին վրայ է ահա որ քա-
«ջահաւները կը յարձակին օձերուն վրայ եւ այսու կարգելուն
«ատոնց արշաւանքը՝ Արաբայիք կը հաստատեն թէ Եգիպտա-
«ցիներն նախնաւոր այս ծառայութենէ զգածուելով եւ երախ-
«տագիտութեան համար սկսան պաշտել քաջահաւը՝ Թռչելու
«կարողութեամբ օժտեալ օձն արտաքուստ կը նմանի ջրակեաց
«օձին. թեւերը փեարտազարդ չեն այլ ճիշդ չլջիկ թռչնոյն թեւ-
«երուն կը նմանին»

Այս գրոյցիս, զոր կ'ուզեն հաստատել Կիկերոն, Պոմպոն-
իոս Մելա, Էլիէն եւ այլք, բնաւ իսկ հաւատք ընծայած չեն
ժամանակակից Գիտնականք. արդարեւ ո՛չ միայն Քաջահաւին
անդամներուն յօրինուածութիւնը, ուսելու ու մարտելու գրու-
թիւնը հակառակը կը հաստատեն, այլ նոյն իսկ այսպիսի թռչող
օձի մը գոյութիւնն անգամ խնդրական է:

Կենդանի եւ ոչ ալ բրածոյ անասնոց մէջ այսպիսի օձի
մը գոյութիւնը չենք գտներ, արդէն եգիպտական խորհրդաւոր նը-
շանագիրք իսկ, յորս միշտ դժադրուած է եղջիւրաւոր օձեր, Հե-
րոդոտեսայ նկարագրութեան տրամաշափապէս հակառակ են:

Savigny հնագէտն մէկ ուրիշ բանաւոր մեկնութիւն մը
տուած է (1).

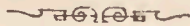
«Հին ժամանակ Եգիպտոսի մէջ պարբերաբար երաշտու-
«թիւն եւ ժանտախտ կար. Եգիպտացիք այս երկու աղէտներէն
«ալ ազատելու համար ինչ ընելիքներն չէին գիտեր. Տարիներու
«եւ նոյն իսկ չեմ վարաներ ըսել զարերու ընթացքին մէջ
«գիտեցին թէ քաջահաւերը միշտ օդատուն ու առողջարար զա-
«ւառներուն մէջ կը գտնուին. մաքրութիւնը գիտենք թէ ինչ
«դեր ստանձնած է այս հիւանդութեան համար. հետեւաբար
«սկսան քաջահաւերուն գտնուած Գաւառները գաղթել. ուրիմն
«քաջահաւն էր աստուածներուն մէկ հրեշտակը կամ նոյն իսկ
«Երաշտութեան եւ ժանխին աստուածը: Այս զազափարէն ծը-
«նուող առաւ կրօնային պաշտամունքը» Յսկ. Յ. Ալմ.

(1) Histoire naturelle et mythologique de l'Ibis.

ՊՈՒԿՈՑԻ ԵՐԻՑՈՒ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲՈՒՀԻ ՄՈՆԻԳԱՅԻ

ՅԱՐԳՄԱՆԵՑ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ԱՔԻԿԵԱՆ

(Շարունակութիւն) (*)

Երբոր զանիկայ բարկացած կը տեսնայ, նոյն լութիւնը կը պահէ լի քաղցրութեամբ, խոնարհութեամբ, լրջմտութեամբ, ճշմարիտ եւ անկեղծ զթուլթեամբ։ Ի՞նչ ըսել մարդու մը որն որ նոյն ատեն իւր անձին տէր չէ, կը սպասէ որ բարկութիւնը անցնի, եւ այն ատեն միայն (ինչպէս Պատրիկոսի ալ սովորութիւնն էր, բարկութիւնը տեղի տալով սիրոյն, առիթ կը փնտռէր որ վշտացուցած սիրտը շահի) առանձին եղած ատեննին, զգուշութեամբ, մտերմութեամբ եւ քիչ խօսքով բացատրութիւն մը կուտայ իրեն, եւ թեթեւ յանդիմանութիւն մ'ալ կ'ընէ որն որ զրիթէ միշտ լաւ ընդունելութիւն կը գտնայ։

Այս քաղցրութեան, լուրթեան եւ անձնութեան զաղտնիքը իւր բարեկամ կանանց ալ կ'ապրարէ։ Երբոր ասոնք երեսնին վէրքերով ծածկուած, կուգան զանգատելու իրենց փեսաներուն խոտութեանը վրայ, Մոնիգա անուշութեամբ մը «ձեր լեզուները մեղադրեցէք» կ'ըսէ, եւ իրենք ալ կը խոստովանին թէ ըսածը ճշմարիտ է։ Թէպէտ եւ իւր էրիկը անոնցինէն աւելի խոտաբարոյ եւ ցատկոտ անձ մըն էր, այսու ամենայնիւ

(*) Տե՛ս Պատկեր Ե. Տարի, Ըջ. 11

իրեն վրայ ձեռք վերցուցած չէ բնաւ. երբեմն բարկութեանը ժամանակ իրեն վրայ քալած ըլլայ, բայց զարնել՝ ոչ երբէք. վասն զի Մոնիգայի քաղցր նայուածքը պատկառանք մը ազդելով միշտ զսպած է զանիկայ: Ոչ միայն զսպած է, այլ նաեւ այն սուրբ միջոցները հաւատարմութեամբ եւ համբերութեամբ ի գործ դնելով իւր փեսային աչքը կը մանայ, եւ կամայ կամաց այնպիսի վայելուչ երեւնալու կը սկսի իրեն որ անհաւատալի կը կարծուի, եւ բոլոր քաղաքը՝ մանաւանդ Պատրիկոսը ամուսնութենէն առաջ ճանչնողները այս փոփոխութեան վրայ կ'ապշխն կը մնան: Այն քաղցրութեան, այն զգոնութեան եւ այն թւարաւոր ամէնօրեայ փոքրիկ զոհողութեանց կաթիլները Պատրիկոսի հոգւոյն վրայ մէկիկ մէկիկ, օր աւուր վրայ կաթելով, այնպիսի ակօս մը կը փորեն հոն՝ որուն խորութիւնը վերջը կրցաւ հասկընալ:

Պատրիկոսին իւր կողակցին համար ունեցած սէրը (վասն զի պակասութեանցը մէջ ալ կը սիրէր զՄոնիգա) անզգալի կերպով կը փոխուի. այնպիսի վսեմութիւն եւ ազնուութիւն մը կ'ըստանայ՝ մեծարանքով հանդերձ, որուն զաղափարն իսկ ունեցած չէր. «Մոնիգա օրէ օր վայելչացոյն կը հանդիսանար իւր ընկերոջը, կ'ըսէ սուրբ Օգոստինոս, եւ այն գեղեցկութիւնն՝ որ առաքինութեան արտաքին փայլն էր, իւր փեսային անկեղծ սէրը՝ մանաւանդ թէ զարմանքը կը զրաւէր»:

Մոնիգայի տխրութեանցը եւ միանգամայն առաջին եւ դեռ անստոյգ եւ հեռաւոր ակնկալութեանցը միջոցին՝ Աստուած զանիկայ մխիթարելու համար, աւելի սերտիւ Պատրիկոսի հետ կապելու համար, հաճելի եւ սիրելի ցուցնելու համար այն յարկը յորում այնքան անտանելի վիշտեր կը կրէր, առաջին անգամուան համար կը շնորհէ իրեն այն երջանկութիւնն որ երկրիս վրայ մեծադոյնն է: Թէ որ ի բաց առնելու ըլլանք ինքզինքը Աստուծոյ նուիրելու տոանձ նաշնորհութիւնը, մայր կ'ըլլայ, եւ դեռ ծաղիկ հասակին մէջ հեռզհեռէ երեք պզտիկ զաւակ կ'ունենայ, որոնք իւր վզէն վար կախուելով՝ իւր արտասուածացը վրայ ծիծաղելու կը սկսին:

Առաջինը զոր կ'ընդունի աստուածային Նախախնամութենէն այն Օգոստինոն է՝ որուն անունը բոլոր աշխարհի վրայ յաւիտեանս պիտի հռչակուի: Նոյեմբերի տամուիրեքին, յամի Տեառն 354ին աշխարհք կը բերէ զանիկայ իւր քսան եւ երկեմեայ հասակին մէջ: Կ'ըսուի թէ՛ յղութեանը ժամանակ յայտնութիւն

մը եղած ըլլայ իրեն այն ամէն սքանչելիքներուն գործս Աստուած որ մը պիտի գործէր իւր արգանդին պողոյն ձեռք, եթէ գիտնար հաւատարիմ եւ սատուածուէր ծառայ հանդիսացընել զանիկայ: Եւ չենք ուրանար որ Խառնաճաճաց ուշադիր ընթերցմունքը կարծես թէ կը հաստատէ այս խորհրդաւոր նախատեսութեան զաղափարը. ապա թէ ոչ, ըսելու է որ Օգոստինոսին մոլորութեան ժամանակ, Սրբունի Մոնիգայի աշխատութեանց եւ աղօթից համար ունեցած արտաքոյ կարգի եռանդը, հաստատամտութիւնը, ակնկալութիւնները, եւ ամբողջ կեանքը իւր որդւոյն զարձին նկատմամբ ունեցած ստուգութիւնը մի միայն Աստուծոյ վրայ դրած վստահութենէն առաջ կուգային. եւ ես աւելի յօժար սրտով կը հակիմ այս վերջին կարծիքիս, որովհետեւ աւելի արտաշարժ եւ աւելի զարմանալի կը տեսնեմ:

Սրբունի Մոնիգայի երկրորդ զաւակը Նավիկիոս կը կոչուի. սիրուն եւ բարեպաշտ սղայ մը, որն որ իւր եղբորը ոչ փոթորիկները ճանչցաւ եւ ոչ ալ անոր ուժղին զղջումը եւ սքանչելի յոյզերն ունեցաւ. առաքինութեան մէջ եւս թէպէտ անոր չափ բարձր չեղար, սակայն այնպիսի քողածածուկ յիշատակ մը ձգած է Եկեղեցւոյն մէջ որ սեփական գեղեցկութիւն մը ունի: Նավիկիոս հմուտ պատանի մ'է, բայց երկչոտ եւ լուռ բնաւորութեամբ, գրեթէ միշտ վատառողջ. այնպիսի սիրուն է՝ ակներէն մին՝ որ սահելով կ'անցնին աշխարհքիս երեսէն աւելի այրոյ զբաղած քան թէ իրենց անձին: Պատմութեանս մէջ երկու կամ երեք անգամ սոսկ Նավիկիոսի հետ տեսութիւն պիտի ընենք, բայց միշտ իւր մօրը քով կը դանանք զանիկայ, եւ թէ որ չենք սխալիր՝ ամենեւին չէ թողած զանիկայ, մանաւանդ թէ Օգոստինոսի մոլորութեանց ժամանակ մինչեւ վերջը սրբունի Մոնիգային մխիթարիչն եւ հաւատարիմ պահապանն եղած է: Ինքն է կը կարծուի սուրբ Օգոստինոսին Պատրիկոս անունով երկտասարդ եղբորորդւոյն հայրը, Հիպպոնա եկեղեցւոյն կիսաառիկաւազը, եւ նմանապէս մեր սուրբ Վարդապետին երկու եղբօր աղջկանց հայրը, որոնք ի պղտիկուց հրաժարելով աշխարհքէս Յիսուսի Քրիստոսի հարանութեան նուիրած են իրենց կեանքը: Այս կողմանէ գէթ ինչպէս յայտնի կը տեսնուի, սրբունի Մոնիգա մեծ մխիթարանքներ կ'ունենայ:

Օգոստինոս եւ Նավիկիոսը միայն չեն սրբունի Մոնիգայի որդիքը, զորս՝ ինչպէս կ'ըսէ սուրբ Օգոստինոս գեղեցիկ զբու-

ցով մը, յղացաւ արզանդին մէջ առ ժամանակեայ կենաց, եւ սրտին մէջ յաւիտենականին համար. աղջիկ զաւակ մ'ալ ունեցաւ, որուն կը կարծուի թէ տուած է Ափրիկէի աշխարհածանօթ սրբունւոյն անունը՝ Յաւերթունի, կարթագինէի հոշակաւոր մարտիրոսը: Դժբաղդաբար այս երրորդ զաւակին վրայ Նավիկիոսին չափ ալ տեղեկութիւն չունինք, հազիւ թէ իւր կենաց քանի մը դէպքերը պիտի կարենանք առաջ բերել: Աստուածասէր իւր մօրը պէս՝ նախ ամուսնութեան վիճակը կ'ընտրէ, քիչ վերջը այրի մնալով, եւ կ'ըսուի թէ անզաւակ, իւր եղբօրը Օգոստինոսին քով կը քաշուի, եւ իրեն հետ կը բնակի մինչեւ անոր ձեռնադրութեան օրը, որովհետեւ «այն վայրկեանէն, կ'ըսէ Պոսիդիոս, ամենեւին կնիկ մարդ մը չէր ընդուներ իւր բնակարանին մէջ, եւ ոչ իսկ իւր քոյրը»: Ուստի սա կրօնաւորական կեանքը ընտրելով, ինքզինքը բոլորովին Աստուծոյ կը նուիրէ. եւ ետքը սուրբ Օգոստինոսին հիմնած վանատուններէն մէկուն մէջ մեծաւորունի կը դրուի, եւ յօրօրոցէն մինչեւ ի գերեզման առաքինութեան այնպիսի քաղցր հոտեր կը բուրէ որ մեր մեծ Վարդապետը զանիկայ սրբունւոյ մականուամբ կը յիշէ: Ի Հռովմ եւ այլ եւ այլ զաւառաց մէջ Յաւերթունի եւ Նավիկիոս առանձին խորաններ եւ պաշտամունքներ ունեցած են եւ մինչեւ ցայսօր կը շարունակուին:

(Շարայարեյի)

ԱՌ ԶԵՌՆ

Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Ր Ք

ՂԱՏԻՆԵՐԷՆ—ՀԱՅՅԵՐԷՆ

Ի ՊԷՏԱ ԴՊՐՈՑԱՅ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՅ

Տ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ՄԻՍՔՃԵԱՆ

ՈՒՍՈՒՑԻՉ ՀԱՅՆԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ՅՈՒՐԲԱՆԵԱՆ ԴՊՐՈՑԻ

ՆԻ Ի ՀՈՌՎԱՄԷԱԿԱՆ ԿՂԵՐԱՆՈՑԻ

Ի ՀՈՌՎԱՄ

Ի ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

Ս. ԺՈՂՈՎՈՅ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՀԱԻԱՏՈՅ

1893 — ՌԵԽԲ

ՊԱՏԿԵՐ տասն և հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի :

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
կ. Պօլսոյ համար 40 դահեկան
Գաւառաց և օտար երկիրներու համար
քղբատարի ծախսն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խորաքանջիւշ քիշ 2 դահեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա , Եւշիլ փողոց
Թիւ 1 , ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան և քերթին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար :

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YËCHIL N ° 1